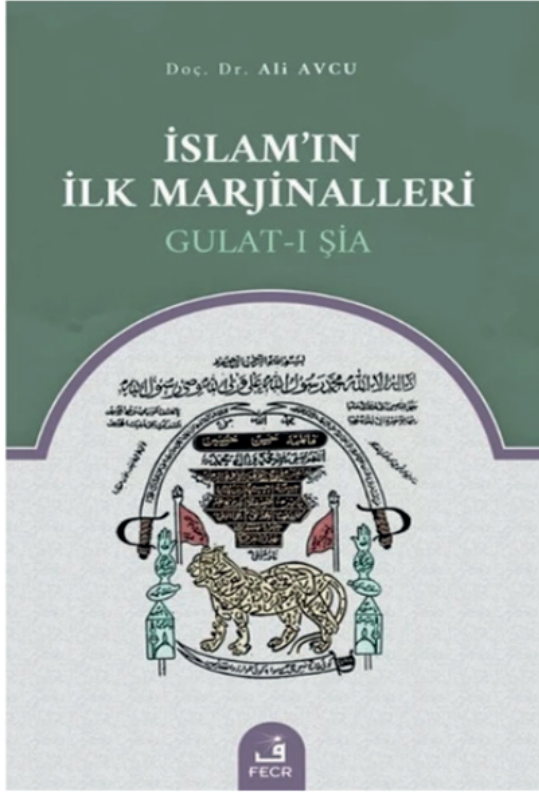

Avcu, Ali (2020). *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*. Ankara: Fecr Yayınları.
390 sayfa. ISBN: 978-605-7570-91-8.

Aliğa İŞÇİTÜRK *

Aykırı, alışılmışın dışında, sıradan olmayan, sınırları zorlayan anlamlarını bünyesinde barındıran Fransızca kökenli marjinal sözcüğü ile nitelenebilen Gulat-ı Şia, İslam Mezhepleri Tarihi'nde, en fazla dışlanmış, ötekileştirilmiş inanç toplulukları olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Alevi - Bektaşî İlmî Kaynakları Anabilim Dalı, Nevşehir, aiscitürk@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1111-8487.

Gulat-ı Şia'nın kendilerine muhalif topluluklarca, haddi aşmayı, makul sınırın ötesine geçmeyi ifade eden “guluv” kökünden gelen “gulat” kavramıyla adlandırılmasının nedenleri arasında; teşbih, beda, ricat, tenasüh, hulül ve imamlara olağan üstü özellikleri atfedip, onlara nübüvveti ve ulûhiyeti nispet etmeleri sayılabilir.

Bu çalışma, Ali Avcu tarafından kaleme alınan “İslam'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia” adlı eseri konu edinmektedir. Eserde Gulat-ı Şia'nın tarihsel süreci, siyasi süreçleri ve öğretileri ele alınmıştır. Eser sırasıyla; *Önsöz, Giriş, I. Bölüm: Marjinal Şiiliğin Tarihi Seyri, II. Bölüm: Marjinal Şiilerin Temel Görüşleri, Sonuç ve Kaynakça* bölümleri ile 390 sayfadan oluşmaktadır.

2020 yılında yayımlanan kitapta, Şiiliğin kurucuları ve İslam tarihinde bâtuni din anlayışının öncüleri olarak nitelenen Gulat-ı Şia'nın tarihsel süreci, imamet ve mehdi anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Ortadoğu heteredoks kültürlerinden edindikleri deneyimle şekillenen öğretileri, Gulat-ı Şia'nın sosyo- politik hedefleri olan bilinçli ve sistemli bir hareket olduğu tezi doğrultusunda incelenmiştir.

Yazar, 1977 yılında Adana'da doğmuştur. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında görev yapan Ali Avcu, Lisans (1999) ve Yüksek Lisans (2002) derecelerini Ondokuz Mayıs Üniversitesinden; Doktora (2009) derecesini ise Ankara Üniversitesinden almıştır. Avcu'nun, İslam Mezhepleri, İmamiye, Bâtınilik, İsmaililik, Karmatilik, Din-Kültür İlişkisi, Bâtınilik-Terör ilişkisi, Tasavvuf-Bâtınilik ilişkisi gibi konularda yayınlanmış kitap, makale, bildiri ve çeviri çalışmaları bulunmaktadır.

Kitabın giriş kısmı “Araştırmanın Kaynakları”, “Araştırmanın Evreni ve Yöntemi”, *Kavramsal Çerçeve* ve “Marjinal Şiiliğin Merkezi: Küfe” adlı dört başlıktan oluşmaktadır. *Araştırmanın Kaynakları* adlı başlıkta Gulat-Şia literatüründeki ilk eserlerden günümüzdeki çalışmalara kadar mevcut kaynaklarla ilgili kapsamlı açıklamalar yapan yazar, Gulat-ı Şia'ya ait eserlerin günümüze ulaşmaması nedeniyle muhalif kaynaklar üzerinden inceleme yapma zorunluluğunu, bu araştırmadaki en önemli güçlük olarak belirtmiştir. Yine bu başlıkta Ali Avcu “ *Bu çalışmanın temel tezi, iddia edilen aksine, Gulat-ı Şia'nın kendi içerisinde belli bir bütünlük ve insicami olan tutarlı bir öğretiyi savunduğu iddiasına dayanmaktadır.*” (s.21) ifadesi ile çalışmanın hareket noktasını vurgulamıştır. *Araştırmanın Evreni ve Yöntemi* başlığı altında ise çalışma evreninin, coğrafi olarak aşırı Şiiliğin önemli merkezlerinden biri olan Küfe ile zaman olarak da II. hicri asrın sonu ile sınırlandırılacağı ifade edilmiştir. Mutezile ve Hariciliğin gulat sayılan fırkaları ile

Sebeie'nin çalışmanın dışında tutulacağı belirtilmiştir. Tarih biliminin kullandığı yöntemlerin yanı sıra İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki özgün yöntemlerin de kullanıldığını ifade eden yazar, yargılamadan uzak, tarafsız ve anlamaya yönelik tavrı, yöntemin araştırma açısından önemi ve amacı olarak açıklamıştır. *Kavramsal Çerçeve* kısmında yazar, gulat kavramının lügat anlamının yanı sıra Kur'an-ı Kerim ve hadislerde geçen örneklerle de yer vermiş, gulat olarak adlandırılan ilk topluluğun bu adla adlandırılmalarına sebep olan temel görüşlerini de okuyucuya sunmuştur.

"*Marjinal Şiiğin Tarihi Seyri*" başlıklı birinci bölüm; Keysâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye ve Albâiyye-Beşîriyye-Muhammise adlı Gulat-ı Şia fırkalarını ele alan beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde, önde gelen Şii fırkaların tarih sahnesine çıkış süreci, etnik kökenleri, liderleri, tezleri, kendi içlerinde ve diğer fırkalarla yaşadıkları ihtilaflar, siyasal hedefleri imamet düşüncesi çerçevesinde incelenmiştir. Özellikle Keysaniye fırkasını birçok alt başlıkla diğer fırkalara göre daha ayrıntılı değerlendiren yazar, bu fırkayı Gulat-ı Şia'nın önderi olarak adlandırmıştır. Hz. Ali'nin oğlu Muhammet bin el-Hanefiye'nin imametini, kendi siyasî emelleri doğrultusunda, Küfe şehrinde yaşayan güneyli ve kuzeyli Arap kabileleri ile Mevali topluluğundan meşruiyet sağlamak için kullanan Muhtar es-Sakafî ve komutan olarak atadığı Ebu Amra Keysan, bu dönemin önde gelen isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitapta, İslam tarihindeki ilk Şii fikirleri geliştirenlerin Ebu Amra Keysan'a bağlı Mevali birliği içerisindeki Keysaniye mensuplarının olduğu belirtilmiştir. Yine bu bölümde Kur'an-ı Kerim'in onda dokuzunun gizli bilgilerden oluştuğunu ve bu bilgilere vakıf olarak hidayete erdiklerini ileri süren ilk Keysaniler'in, Muhammet bin el-Hanefiye'nin öldükten sonra tekrar dirileceğini ve Emeviler'den intikam alacak bir devlet kuracağını iddia ettikleri ortaya konmuştur. Bu iddia İslam tarihindeki ilk somut Mehdi beklentisi olarak vurgulanmıştır. Beyaniye fırkasının, asil ve vekil imamlık bağlamındaki "hüccet" anlayışı ile Ebu Haşim'i, Hidaşiye fırkasının, Allah'ın kendisini bir insanın kalıbında tecelli ettirebileceği manasına gelen "galb" anlayışıyla "Hidaş" lakaplı Ammar bin Yezit'i siyasî lider olarak meşrulaştırmaya çalışmaları, bu fırkaların imamet anlayışlarının, siyasî ikballeri doğrultusunda nasıl şekillenebileceğini gösteren çarpıcı örnekler olarak bu bölümün alt başlıklarında yerini almıştır.

Keysani toplulukların, Arap-Mevali ayrımcılığının son bulması ve yeni oluşacak iktidardan pay alma gayesi ile Abbasilere destek vermesi, Abbasilerin iktidarı ele geçirdikten sonra sayısal çoğunluğa sahip olan Ehl-i Sünnet çevreleri ile işbirliği yaparak Keysani davetçilerini ve Şii çevrelerle irtibatlı kişileri idam ettirmesi de bu bölümde

açıklanmıştır. Abbasilerin Keysani çevrelerle bağlantılarını sonlandırmalarıyla Gulat-ı Şia'nın bir kısmının ılımlı İmami çevreye katılırken geri kalanların daha marjinal bir anlayışa yöneldikleri belirtilmiştir.

Mağîriye, Mansuriye, Hattâbiyye ve Albâiyye-Beşîriyye-Muhammise fırkalarının tarihsel sürecini, imamet anlayışlarını merkeze alarak açıklayan yazar; liderlerini, etnik kökenlerini, yaşadıkları yerleri, batını iddialarını, bağlantılı oldukları kişi ve grupları tarihi kaynakların verileri doğrultusunda incelemiştir. Bu fırkaların liderlerinin, iddialarını meşrulaştırmak için ileri sürdükleri batını, aşırı görüşler ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

“Marjinal Şiilerin Temel Görüşleri” adlı ikinci bölümde Gulat-ı Şia'nın öğretileri; “*Ulûhiyet Anlayışları, Evren ve İnsan Anlayışları, Nübüvvet Anlayışları, İmamet Anlayışları, Şeriatın Nesbi, İbaha ve Mumsöndü İddiaları, Harf ve Sayı Gizemciliği, Gizli İlim ve Cifir Anlayışları, Sır Saklamak ve Takîye Anlayışları, Mehdi Anlayışları ve Abiret Anlayışları*” başlıkları altında incelenmiştir. Yazar, bu bölümün başlangıcında, Gulat-ı Şia'yı ele alan kaynakların tamamının muhalif yazarlara ait olduğunu ve bu yazarların büyük bir kısmının Gulat-ı Şia'nın sapkın inançlara yöneldiğini vurgulayarak itibarsızlaştırma faaliyeti içinde olduklarını belirtmiştir. Gulat-ı Şia hakkında yapılan çalışmalarda genellikle, onların düzensiz ve dağınık fikirler sahibi, İslam itikadını bozmak isteyen art niyetli kişiler olarak nitelendiğini belirten yazar, kendi görüşünü şu cümlelerle ifade etmiştir; “*Oysa biz, onların İslam öncesi senkeretik bir geleneğin taşıyıcıları olduklarını, söylemlerini belli bir epistemik gaye ve bütünlük içerisinde dile getirdiklerini ve öne sürdükleri temel tezlerinde belli bir sistematîği olduğunu düşünmekteyiz.*” (s.184)

İkinci bölümün *Ulûhiyet Anlayışları* adlı alt başlığında, Gulat-ı Şia'nın Emeviler döneminde Tanrı'nın ne olduğundan çok beşerle ilişkisi, bir bedende görünür olabilmesi gibi konular üzerinde durdukları belirtilmiştir. Emeviler döneminde, ulûhiyet konusunun imamet ve nübüvvet anlayışının bir parçası olarak ele alındığından ve bu söylemle siyasi hedeflerini desteklemeyi amaçladıklarından bahsedilmiştir. Gulat-ı Şia'nın imametini savundukları kişinin sıradan bir insan olmayıp Tanrı'nın beşer suretindeki bir prototipi olduğuna vurgu yaptıkları ifade edilmiştir. Böylece bu kurtarıcı, metafizik güçlere sahip karizmatik bir lider olarak sayıca az olan gulat grubunun siyasi bir güç olmasını ve düşmanlarına karşı verilen savaşta başarılı olmalarını sağlayacaktır. Abbâsîler döneminde Gulat-ı Şia'nın, iktidar olma hedeflerinin yerine kendi öğretilerini koruma çabasını öne çıkarması sonucunda kendi fırkalarının liderlerine Tanrısal nitelikler yüklemek yerine Hz. Ali,

Hız. Hüseyin, Hız. Fatıma, Selman-ı Farisi gibi erken dönemin sembol şahsiyetlerin üzerinden ulûhiyet teorisi geliştirdikleri belirtilmiştir. Yine bu dönemde bahsedilen sembol şahsiyetlerin karşına zulmet taraftarı olarak Hız Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman gibi şahısların yerleştirilerek bu operasyonun tamamlandığı ifade edilmiştir. Artık iktidar olma dürtüsü yerine; hayatta kalıp, kendi kültürel farklılıklarını koruma çabasının hâkim olduğundan bahsedilmiştir.

İkinci bölümün bir diğer alt başlığı olan “*Evren ve İnsan Anlayışları*” başlığında, Nur-u Muhammedi ve Nur-u Ali olarak adlandırılabilen düalist Tanrısal varlıkların yeryüzüne yansımaları üzerine yoğunlaşan Gulat-ı Şia’nın, evrenin ve insanın nasıl yaratıldığı gibi konularda fazla düşünce üretmediklerinden bahsedilmiştir. Bu kısımda Muğire bin Said el-İclî’nin evren ve insanın yaratılışı konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

“*Nübüvvet Anlayışları*” başlığında, Gulat-ı Şia’nın nübüvvet anlayışında, nebi ya da resulü tek kişi olarak düşünmenin doğru olmadığı, kendisiyle birlikte yeryüzüne tecelli eden eşi ile birlikte anlamlı hale geldiğine inandıkları ifade edilmiştir. Bu düalitenin ilk tarafındaki kişinin zahire (şeriat, namaz, oruç gibi ibadetler) sorumlu iken, diğer tarafındaki kişi batınla (Kur’an-ı Kerim’in zahiri anlamının altında yatan bätini hakikatleri açıklamak) mesuldür. Yazar, Gulat-ı Şia’nın nübüvvet anlayışını düalist bir bakış açısından bağımsız olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır.

“*İmamet Anlayışları*” adlı alt başlıkta, Gulat-ı Şia’nın siyasi hedefleri doğrultusunda oluşan ve sosyopolitik hedeflerine göre şekillenen bir imamet anlayışından bahsedilmiştir. Gulat-ı Şia’nın imamet anlayışında, imamın insanüstü özelliklere sahip karizmatik bir lider olarak tasvir edilmesi ve imameti belli bir soya hasretmeleri, dikkat çeken özellikler olarak vurgulanmıştır. Yine bu başlıkta Gulat-ı Şia’nın imamet konusundaki müstakar ve müstevda, asil ve vekil imam ayrımı görüşü açıklanmıştır.

Yazar “*Şeriatın Neshi, İbaha ve Mumsöndü İddiaları*” adlı alt başlıkta, yazar, Gulat-ı Şia’nın batını anlayışları nedeniyle zahire olan bağılıklarına kuşkuyla bakılması ve kapalı bir grup olarak batını bilgiyi sır olarak saklamaları nedeniyle onların şeriatın neshi ve ibaha konularındaki görüşleri üzerine yazmanın zorluğundan bahsetmiştir. Gulat-ı Şia’yı tanıtmaktan ziyade reddetmeyi amaçlayan muhalif yazarların, onlarla ilgili bir kısım gerçekleri çarpıtmaları, onların itibarlarını zedelemek için inanç konularında sapkınlıkla suçlamaları ve İslam şeriatını reddedip genel ahlak kurallarına

aykırı hareket ettikleri iddiasında bulunmaları da bu bölümde yer almıştır. Yazar, çeşitli fırkalarla ilgili rivayetler üzerinden konuyu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

“*Harf ve Sayı Gizemciliği*” başlığında ise, Gulat-ı Şia’nın birinci hedefinin, iktidar olmalarını sağlayacak sosyopolitik yeni bir din anlayışını oluşturmak ve toplulukları kendilerine çekebilmek olduğu için harf ve sayı gizemciliğinin onlar için birinci öncelik olmadığı vurgulanmıştır. Muğire b. Said’in harf ve sayı konusunda geniş bir literatüre sahip olmasından ve öğretisinin İsm-i Azam anlayışı ile bağlantılı olmasından bahsedilmiştir.

İkinci bölümün başka bir alt başlığı olan “*Gizli İlim ve Cifir*” Anlayışları adlı başlıkta, Gulat-ı Şia’nın hermetik felsefe ile iletişim kurduğu en önemli kanalın gizli ilim ve cifir konusu olduğunu ifade eden yazar, cifir ve gizli ilim kavramlarının tanımı, bätını ilimden farkını belirtip, gulat topluluklarındaki yeri ve yorumlanması ile ilgili olarak rivayetler üzerinden açıklamalarda bulunmuştur.

“*Sır Saklamak ve Takiye Anlayışları*” adlı alt başlıkta da hâkim dini topluluklar karşısında azınlık olan Gulat-ı Şia’nın, hem bätını görüşleri nedeniyle dışlanma ve olası saldırılardan kendilerini korumak hem de bätını bilginin zulmet taraftarlarının eline geçmesini engellemek amacıyla sır saklamak ve takiye davranışını sergiledikleri belirtilmiştir. Ayrıca bu başlıkta İslam öncesi gnostik dinler tarafından geliştirilen epistemik anlayışın, İslami dönemde Gulat-ı Şia ile yeni dini çevreye aktarıldığı vurgulanmıştır. Bätını anlayışın mahiyeti ve bu anlayışın siyaseten kaybetmişliğe verilen bir cevap olması üzerinde de durulmuştur.

Bölümün başka bir alt başlığı olan “*Mehdi Anlayışları*” adlı başlıkta, Gulat-ı Şia’nın, bätını sırları ve ilahi hakikatleri açıklayarak insanlığı kurtaran bir mehdi tasvirinden ziyade Emevileri ve Abbasileri yıkacak siyasi bir kurtarıcı rolündeki mehdi anlayışına odaklandıkları ifade edilmiştir. Gulat-ı Şia’nın mehdi anlayışında, iktidar olma arzularının yüksek olduğu Emeviler dönemi ve Abbasilerin ilk yılları ile iktidar olma arzusundan vazgeçip kendileri tedriç ettikleri sonraki dönem arasında büyük farklılıkların gözlemlendiği vurgulanmıştır.

İkinci bölümün son alt başlığı olan “*Abiret Anlayışları*” başlığında ise Gulat-ı Şia fırkalarında var olan tenasüh, ricat ve hulul inancı ile kendilerine özgü cennet-cehennem anlayışları incelenmiştir. Bu kavramların çeşitli gulat fırkalarında farklı şekillerde yorumlandığı ortaya konulmuştur. İktidar olma ümidi azalmış kitlelerin

beklentisini artırmak ve psikolojik destek sağlamak amacıyla, Ricat anlayışının imamet ve mehdi söylemiyle bağlantılı olarak gündeme getirildiği, mehdi söyleminin zayıflamasına paralel olarak ricat anlayışının değerini yitirerek zamanla göz ardı edildiği belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde, Gulat-ı Şia'nın, İslami bir çevrede, Ortadoğu'daki heterodoks muhalefet tecrübesini kullanarak iktidarı devirme yoluyla ele geçirmenin mücadelesini vermiş ve din anlayışını bu ideal doğrultusunda şekillendirmiş sosyopolitik ve dini bir çevrenin adı olduğu ifade edilmiştir. İçinde buldukları şartlarda azınlık olarak iktidarla mücadele edebilme ve kendi öğretilerini koruyabilme konusunda binlerce yıllık tecrübeye dayanan köklü ve bilinçli bir hareket oldukları vurgulanmıştır. Onların bu asırlık çabası sonucunda Bâtınlığın ortaya çıktığı ve sonraki gruplarca sistemli bir hale getirildiğinden bahsedilmiştir. Gulat-ı Şia'nın Bâtınlığın kurucuları olduğu, sonuç bölümünde yer almıştır.

Ali Avcu'nun "*İslam'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia*" isimli eseri okunurken çok yorucu ve titiz çalışmalar sonucu ortaya konulan bir ürün olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Kitabın dört başlıktan oluşan "*Giriş*" bölümündeki bilgiler, okuyucunun konuyu daha iyi özümsemesi ve anlatılanları zihninde kolaylıkla canlandırabilmesi açısından oldukça yararlı olmuştur. Ayrıca Gulat-ı Şia'nın yaşadığı coğrafi ve kültürel şartlar içerisinde tarafsız bir gözlem ve objektif bir analizle değerlendirilmesi, bu eseri İslam Mezhepleri Literatürü için değerli bir kaynak haline getirmektedir. Ayrıntılı bir literatür taramasının yapılması ve çeşitli kaynakların ifade ettiği tespit ve rivayetlerin titizlikle incelenmesi, eserin bilimsel değerini daha da artırmaktadır. Gulat-ı Şia'nın ortaya çıkışı ve öğretileri ile ilgili birçok okuyucunun ilk defa duyacağı kavramların yer aldığı eser, onlara ötekileştirici bir yargıyla yaklaşan zihinlerin de daha ılımlı bir perspektiften bakmasını sağlayabilecek içeriğe sahiptir.

Ancak Ali Avcu, kitabın önsözünde, Gulat-ı Şia'nın Ortadoğu heterodoks kültürleriyle ilişkilerinin açığa çıkarılmasının ayrı bir çalışmaya bırakıldığını ifade etmektedir. Tüm kitap boyunca, sık sık heterodoks kültürden etkilenme vurgusu ve bu kültürle bağlantılı kavramlar, bu kavramlar eşliğinde yapılan açıklamalar görülmektedir. Bu da Gulat-ı Şia'nın Ortadoğu heterodoks kültürleriyle ilişkilerine ve bu kültürün İslam'a aktarımında Gulat-ı Şia'nın rolüne hâkim bir okuyucunun bu eserden çok daha yüksek kazanımlar elde edebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla yazarın başka bir çalışmaya bıraktığı konuların bu eser öncesinde yayınlanması ya da bu eserle birlikte ele alınması daha isabetli olabilirdi.

Ayrıca “*Araştırmanın Evreni ve Yöntemi*” başlığında, Abdullah bin Sebe’nin tarihsel bir gerçekliğinin olmadığı, dolayısıyla Sebe’ye ile ilgili rivayetlere kuşkuyla yaklaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu rivayetler doğru olsa bile onların Keysaniye ile organik bir bağının mevcut verilerle kurulamayacağı da vurgulanmıştır. Bu nedenle Sebe’ye ile ilgili iddiaların araştırma evreninin dışında tutulduğu belirtilmiştir. (s.22-23) Ancak “*Kavramsal Çerçeve*” başlığında yazarın; “*Muhtar es-Sakafi’nin hareketi içerisinde tarih sahnesine çıkan, Sebe’ye olarak adlandırılan ve Keysaniye’nin öncülleri olan bu grubun savunduğu fikirlere vakef olmak, gulat kavramının I. Asırda sahip olduğu anlam haritasını ortaya çıkarabilmek açısından oldukça önemlidir*” (s.30) ifadesi Sebe’ye’nin araştırma evreninin dışında bırakılması ile ilgili daha fazla açıklama gerektiği düşüncesini akla getirmektedir.

Bu alandaki mevcut kaynakların yeterli olmaması sebebiyle, kesin verilerin olmadığı birçok incelemede yazar, “*...olmalıdır, ...öyle anlaşılıyor ki, ...muhtemelen, ... belki de*” ifadeleri eşliğinde tespitler yapmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar titiz ve tarafsız bir tavırla konular ele alınsa da bu ifadelerle yapılan tespitler okuyucuda belirsizlik ve net olmama algısı oluşturabilmektedir.

Sonuç olarak Ali Avcu’nun İslam’ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia isimli eseri, bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar, öğrenciler ve Gulat-ı Şia’yı tanımak isteyen okuyucular için çok önemli bir başvuru kaynağı olarak literatürdeki yerini almıştır.